Юрій БАДАХ,
доктор істор. наук,
професор кафедри філософських
та соціальних наук
Київського Національного
торгово-економічного
університету

РАДЯНСЬКО-ІРАНСЬКА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНАЯ КРИЗА (1945-1946 рр.)

У статті розглянуті радянсько-іранські відносини з 1941 по 1946 рр. Показаний південний маршрут постачання союзниками ОВТ по лend-лізу через Перську затоку та висвітлено, що робилось в Ірані для його функціонування. Зроблений аналіз причин виникнення кризи між СРСР та Іраном у 1945- 1946 роках, що стало одним із епізодів початку «холодної війни», яка закінчилась не на користь Радянського Союзу.

Ключові слова: *відносини, війська, Іран, криза, нафтові концесії, Північний Азербайджан, постачання ОВТ по лend-лізу, союзники.*

Бадах Ю., Советско-иранский военно-политический кризис 1945-1946 год. *Рассмотрены советско-иранские отношения с 1941 по 1946 год. Показан южный маршрут поставок союзниками ОВТ по лend-лизу через Персидский залив и, что делалось в Иране для его функционирования. Сделан анализ причин возникновения кризиса между СССР и Ираном в 1945-1946 годах, что стало одним из эпизодов начала «холодной войны», который закончился не в пользу Советского Союза.*

Ключевые слова: *отношения, войска, Иран, кризис, нефтяные концессии, Северный Азербайджан, поставки ОВТ по лend-лизу, союзники.*

Badah Y., Military and political Soviet- Iranian crisis, 1945-1946.

This article analyzes the relationship between Soviet Union and Iran during 1941-1946. It shows the southern route of the ally's vital supplies of weapons and military equipment through the Persian Gulf and also the activity of Iran for its functioning. It proposes the analysis of the reasons of the appearance of Soviet- Iranian crisis in 1945-1946, which became one of the causes of the beginning of the "cold war", that ended not in Soviet Union favor.

Key words: *relationships, forces, Iran, crises, petroleum concessions, Northern Azerbaigan, vital supplies of weapons and military eguipment, ally.*

Відомо, що Іран зіграв особливу місію в політичних і дипломатичних акціях союзників по антигітлерівській коаліції. У 1943 р. в Тегерані відбулася зустріч "великої трійки" – лідерів США, СРСР, Англії, на якій Й.Сталін між іншим заявляв, що війну не можливо виграти без американської промисловості [3, с. 330]. Через Іран і Ірак в роки Другої світової війни, в СРСР (Азербайджан, Арменію, Туркменію) пройшло близько 24 % всіх поставок озброєння та військової техніки (ОВТ) по ленд-лізу,яке у один з самих важких періодів війни для Радянського Союзу, осінь 1942 р. направлялось прямо на Кавказ і під Сталінград [4, с. 27].

Проте разом з тим є ще ряд подій, що відбулися у радянсько-іранських відносинах у 1941-1946 рр., які маловідомі не тільки масовому читачеві, але і історикам.

В серпні 1941 р. радянські та англійські війська без дозволу керівництва Ірану увійшли з боями в країну та пробули там до 1946 р. До цієї пори невідомо, які людські втрати при цьому понесла Червона армія? Мало хто знає, що у 1942 р. в найкритичніший для СРСР період, англійці неодноразово висловлювали готовність безпосередньо брати участь в боях на радянській території – південному крилі радянсько-германського фронту, роблячи спробу отримати згоду Й.Сталіна на ввід англійських військ і авіації в Закавказзя. Однак він відмовив запідозрюючи англійців в далекоідучих прагненнях укріпитися в цьому регіоні після війни [6, с. 20]. Під Сталінградом Червона армія втратила стільки людей скільки збройні сили США за всю Другу світову війну [7, с. 546].

Події, що відбувалися в Ірані у 1945-1946 рр. та викликали кризу, були одними з перших провісників початку "холодної війни" між Радянським Союзом і Заходом. Шах Ірану Мохамед Реза Пехлеві в своїх мемуарах, виданих в Лондоні у 1960 р., писав, що "хоча її симптоми спостерігалися в інших районах земної кулі, історики підтвердять, що "холодна війна" фактично почалася в Ірані" [8, с. 118]. Саме в 1946 р. американці вперше пригрозили Радянському Союзу застосувати проти нього ядерну зброю, коли він не виведе свої війська з Ірану [1, с. 33].

Що ж відбувалося в Ірані під час перебування там військ СРСР, США, Англії?

Як і будь-яка інша криза, радянсько-іранська криза 1945-1946рр. мала свою передісторію. Все почалося з серпня 1941 р., коли радянські та англійські війська увійшли на територію Ірану [2, с. 110]. Це зробити запропонував Й.Сталін , якого «турбувала» велика концентрація німецької агентури, в тому числі і диверсантів, на території Ірану та висока імовірність приєднання цієї країни до германської вісі, що поставило б під загрозу південні кордони Радянського Союзу [11, с. 80].

В своїй праці Ж.Б. Дюрозель відмічає, що більше 2 тис. німців проживали в Ірані у 1941 р., а німецька п'ята колона була дуже активною тому британські комунікаційні лінії та експлуатація нафтових родовищ англійських компаній були під загрозою. [3, с. 33]

Пізніше з серпня 1941 р. визначилась і інша, не менш важлива причина обумовлена необхідністю присутності союзних військ в Ірані. Це військові поставки в СРСР по програмі ленд-лізу. Крім північних портів Радянського Союзу вони йшли через Далекий схід та повинні йти ще третім шляхом на південь СРСР через Тихий і Індійський океани та Перську затоку [5, с. 311]. Відомо також, що Й.Сталін давно хотів щоби сферою впливу СРСР була тери-

торія Ірану, спочатку північного, а далі аж до Перської затоки. Про це ще йшла мова у листопаді 1940 р. під час переговорів В.Молотова з А.Гітлером і останній погодився з цим [9, с. 12]. А тут така негода.

Англійський та радянський уряди за спільною згодою 17 серпня 1941 р. звернулися до керівництва Ірану про вислання з країни німецьких підданих, але іранський уряд відмовився, посилаючись на свій нейтралітет та інші причини. Тоді союзники прийняли рішення перейти до воєнних акцій, попередив про це іранців діючи негайно 25 серпня 1941 р. радянські війська (44-а та 47-а армії) вступили на територію Північного Ірану в так звану провінцію Іранського Азербайджану. Через два дні війська Середньоазіатського військового округу перетнули радянсько-іранський кордон на тисячокілометровій ділянці від Каспійського моря до Зульфагара, в складі яких була 53-я окрема Середньоазіатська армія. 31 серпня в районі іранської Астарти був висаджений десант в складі дивізії, полку та артилерійського дивізіону, а в порти Пехлеві, Ноушерх, Бендершах увійшли радянські канонірські човни з 2,5 тис. десанту на борту [6, с. 19]. Радянські частини входили в Іран з боями, вступаючи в зіткнення з регулярними військами іранської армії. які чинили невеликий опір.

Англійські війська вступили на територію Ірану також 25 серпня 1941р., рухаючись двома колонами – з Басри на Абадан і на нафтові промисли в районі Ахваза; друга з Багдада на нафтові промисли в районі Занекена і далі на північ [11, с. 41]. 31 серпня 1941 р. англійські та радянські війська з'єдналися.

Союзні уряди повідомили керівництво Ірану, що оскільки іранський уряд відмовився задовольнити їхню вимогу, вони змушені вжити воєнних заходів, хоча не зазіхають ні на територіальну цілісність Ірану, ні на його незалежність. Союзники уточнили зони окупації, залишивши фактично Тегеран і Мешхед нейтральними, але 17 вересня союзні війська увійдуть і туди.

Союзники вимагали від іранців надати їм засоби для транспортування військового спорядження, та наполягали, щоб німці, за винятком дипломатів, були не вислані, а передані англійській та радянській військовій владі. Деякі з німців зуміли сховатись і організувати мережу опору. Відбулися чисельні акти саботажу і через повстання деяких іранських племен. Проте все пізніше припиниться і з Ірану будуть вислані навіть дипломатичні місії не тільки Німеччини, але і їх сателітів. 16 вересня 1941 р. шах Ірану настроєний пронімецьки зрікся свого трону, передавши його своєму сину Мохамеду Реза Пехлеві та сам виїхав з країни. В 1944 р. він помре в Йоханесбурзі [3, с. 342].

Новий іранський уряд хоча був принижений і ображений на союзників, намагався створити в країні відносно демократичний режим, допомогти окупаційним державам і навіть стати їхнім союзником.

Англійці допомогли Радянському Союзу в організації південного маршруту поставок озброєння та воєнної техніки (ОВТ) від Перської затоки до Каспія не тільки по залізній дорозі, але і по автомобільній магістралі, яку пізніше збудують США.

В кінці 1942 р. також без дозволу керівництва Ірану в країну були введені війська США. До 1944 р. кількість військ США в Ірані виросла до 30 тис.

В січні 1942 р. був підписаний англо-радянсько-іранський договір по якому СРСР та Англія зобов'язувалися поважати територіальну цілісність

Ірану, захищати його від агресії зі сторони Німеччини, утримувати на території Ірану сухопутні, морські та воєнно-повітряні сили та вивести їх у шестимісячний термін після закінчення воєнних дій з Німеччиною. Союзники обіцяли підтримувати економіку Ірану та допомогти подолати труднощі, які виникли у зв'язку з війною. В обмін на це Іран повинен був співпрацювати з союзниками підтримуючи своїми збройними силами внутрішню безпеку на своїй території. У вересні 1943 р. Іран навіть "оголосить війну" Німеччині [5, с. 318].

По мірі змін обстановки на фронті, особливо у важкі дні осені 1942 р., частина радянських з'єднань була перекинута з Ірану на загрозливі ділянки радянсько-німецького фронту. Ті радянські частини, що залишилися в Ірані приймали активну участь у транспортуванні військових вантажів.

Як вже було відмічено вище Й.Сталін відмовив англійцям на ввід їх військ в Закавказзя, щоб допомогти Червоній армії. Замість цього Ставка ВГК по його команді перекинула в Закавказзя з Середньої Азії та інших місць, в тому числі Ірану, всі резерви що були [6, с. 20].

Перський коридор зіграв в роки війни велику роль по перевезенню військових вантажів в рамках програми ленд-лізу. Майже дві третини від загального числа всіх машин, поставлених в роки війни, пройшли саме цим шляхом. До осені 1942 р. життєдіяльність всіх транспортних комунікацій в Ірані, які були погані, забезпечували тільки англійці, але з жовтня 1942 р. США взяли контроль за комунікаціями: роботою портів, аеродромів, залізних і шосейних доріг. В березні 1943 р. до США перейшов контроль і за роботою Трансіранської магістралі та портів у Перській затоці. [4, с. 30]

Взагалі західні союзники зробили велику роботу по покращенню інфраструктури Ірану. Так, англійці здійснили роботи по підготовці державної Трансіранської залізної дороги в південній частині Ірану для перевезення вантажів для СРСР. Американська будівельна фірма почала будувати шосе від Хоремшехра на північ і залізничної гілки від Ахваза до цього порту з відгалуженням на Танума. Була проведена реконструкція портів в Хоремшехрі, Бендер – Шахпурі та Басрі. Прямо в порту Хоремшехр з'явилися авіа- та автоскладальні заводи, в порту Бушир – автоскладальний завод. Там збирали: "Віліси", "Студебекери", "Доджі" та інші моделі автомобілів. В червні 1943 р. також заробили виробництва в Шуайбе (Ірак) і містечку Андимешк, що лежало на Трансіранській залізничній магістралі. На всіх автоскладальних підприємствах робили місцеві жителі, а адміністрація заводів складалось з американців та англійців, а приймали продукцію радянські військові фахівці [4, с. 33].

В іранські та іракські порти автомобільна техніка прибувала на вантажних суднах у вигляді складальних комплектів – в ящиках. Збирали автомобілі на березі в барачних містечках. З лютого 1942 р. через Перську затоку в СРСР почало поступати приблизно 2 тис., а з 1943 р. – від 5 до 10 тис. автомашин у місяць. Перша колона відбула в СРСР 23 лютого 1942 р. з Бушира [6, с. 21].

Перегін машин більше чим на 2 тис. км. через гори і рівнини, часто по бездоріжжю, виявився дуже складним. Колони в складі 40-50 машин йшли на північ своїм ходом. Командували колонами радянські офіцери і сержанти, а шоферами були в більшості іранці і араби, які були слабо підготовлені водінню. Охорону траси південніше Тегерану

несли в основному індійські військові підрозділи. Всі машини були сильно завантажені, везли запасні частини, зброю, продовольство та інші товари, що поставлялися союзниками по ленд-лізу. Марші здійснювались по вузьким гірським дорогах, через круті перевали, через пустелю. На трасах з'являлись озброєні банди, що здійснювали диверсії, збройні напади.

Особливо важким завданням була доставка в Радянський Союз авіаційної техніки: літаки чи збирали на заводах в Ірані та Іраку, і переганяли по повітрю на радянські аеродроми, чи направляли на машинах у розібраному вигляді, а потім збирали на радянських авіазаводах. В Маргіле була створена спеціальна авіаційна база, а проміжна в Тегерані. В Азербайджані в СРСР були також підготовлені аеродроми для прийому літаків, їх технічного обслуговування та підготовки льотчиків.

Робота велась в тяжких кліматичних умовах і вимагала великої напруги. Вона починалась в 3-4 годині ранку і закінчувались в 11 годин дня. В інший час робити було фізично неможливо. Спочатку зборку літаків здійснювали англійці, а з 1943 р. почали притягати радянських спеціалістів. Тільки за один рік з липня 1943 – по липень 1944 їм вдалося зібрати і відправити в СРСР біля 2900 літаків [4, с. 131].

Після відкриття союзниками другого фронту у Франції поставки в СРСР південним маршрутом поступово пішли на спад і в жовтні 1944 р. припинились. Всі ленд-лізівські поставки здійснювались тепер тільки через північні і далекосхідні порти СРСР.

Треба відмітити і "нафтову проблему", яка виникла серед союзників в Ірані. Відомо, що крім військових спеціалістів на території Ірану, насамперед на півночі, робив і цивільний персонал з СРСР. Провівши геологічну розвідку радянські спеціалісти доповіли в Москву про перспективні нафтові родовища на півночі Ірану, які змикались з родовищами в Азербайджані та Туркменії і для їх промислової розробки треба великих капіталовкладень і головне "відчуження" частини іранської території. До 1943 р. в Ірані було дві спільні нафтові компанії. На південному заході "англо-іранська" і поблизу Семнана невелика радянсько-іранська.

Американців та англійців особливо турбувала нафтова проблема. З кінця 1943 р. початку 1944 р. дві американські нафтові компанії і одна англійська "Шелл" почали при допомозі своїх послів переговори з іранським урядом в Тегерані про надання їм нафтових концесій на півдні Ірану, в Білужистані, Це все стурбувало Москву і прискорило роботу над підготовкою нового проекту договору про заключення теж нафтової концесії з Іраном. Л. Берія особисто займався цим проектом, наполягаючи весною 1944 р. щоби Об'єднання – радянська-іранська нафта і новий договір про концесію мав як можна більше земель в Північному Ірані для розробки нафти, які б займали територію п'яти провінцій, що прилягали до радянсько-іранського кордону. Тому він пропонував "енергійно взятися" за переговори з Іраном, підозрюючи англійців та американців, які можуть протидіяти Радянському Союзу [6, с. 24]. Проте нафта не була для Москви головним питанням, тому що Радянський Союз по нафтових ресурсах в той період був самодостатнім, але СРСР мав бажання міцніше прив'язати Тегеран до радянської політики, не допустити створення блоку капіталістичних країн на своїх південних кордонах. Хоча в Кремлі все

ж розуміли значимість нафти як основного стратегічного енергетичного ресурсу будь-якої країни. Тому Радянський Союз розгорнув боротьбу за іранську нафту у двох напрямках: отримати доступ до нафти і не дати іншим державам володіти нафтовими ресурсами Ірану. Саме тут проявилася характерна риса радянської політики – ні в чому, навіть у самому малому не поступатися західним державам.

Проте переговори радянської урядової комісії, яка прибула в Іран у вересні 1944 р., по укладанню нової нафтової концесії не привела до успіху, як і перемови англійців і американців з іранцями. Голова радянської комісії – заступник народного комісара з питань закордонних справ С. Кавтарадзе заявив протест проти відмови надання СРСР нафтової концесії, зібравши в Тегерані прес-конференцію і заявивши протест про нелояльне і недружнє ставлення уряду до Радянського Союзу, апелюючи безпосередньо до іранської громадськості. Делегацію СРСР підтримала партія "Туде" (прокомуністична партія, що перетвориться в "Азербайджанську політичну партію" – діяла в Іранському Азербайджані) організував масові демонстрації під захистом присутніх у Ірані радянських військ. 8 листопада іранський уряд подасть у відставку. 2 грудня 1944 р. вже Іранський парламент – меджліс також відмовив як СРСР, так і США та Англії, в цьому питанні.

Іран не мав особливих симпатій до Радянського Союзу, а правлячі кола Ірану були схильні до того, щоб у своїй післявоєнній політиці робити ставку на США, бачивши в них надійну противагу традиційному впливу Лондона і Москви. І американці скористались цим взявши контроль над економікою Ірану. Саме американці і виступили в ролі головного радника Уряду Ірану, по "наданню СРСР" нафтової концесії на півночі; хоча в Москві вважали винних у цьому англійців.

Правлячі кола Англії були стурбовані укріпленням позицій СРСР в Ірані, що відбулися за роки війни, розглядаючи Іран як власну сферу впливу. Головні надії на зміни положення СРСР вони пов'язували з закінченням війни і виводом радянських військ з північних провінцій.

Але Москва саме тут побачила свій шанс. В її розпорядженні залишився ледь не єдиний важель тиску на іранський уряд з питання про нафтову концесію – затягування виводу військ.

В травні 1945 р. чисельність іноземних військ в Ірані була наступна: англійських приблизно 23 тис. чоловік; американських – 4 тис.; радянських – 30 тис. [4, с.86]. 19 травня 1945 р. іранський уряд звернувся до Англії, США, СРСР з пропозицією про достроковий вивід їх військ з країни, мотивуючи це закінченням війни з Німеччиною.

Англійці стурбовані перспективою закріплення "проникнення" СРСР в Іран, підтримали пропозицію Ірану і 31 травня звернулися до уряду Радянського Союзу підтримати пропозицію іранців про достроковий вивід союзних військ з цієї країни. Але радянська сторона мовчала. 14 червня 1945 р. на лист американського посла в СРСР радянському уряду про закінчення місії американського командування в Перській затоці та заходи по скороченню збройних сил США в Ірані. Радянський Союз теж не відповів.

Лише на Постдамській конференції 1945 р. англійській делегації вдалось "привернути увагу" Й.Сталіна до свого плану триступеневого виводу військ, які спочатку повинні були виведені з Теге-

рану, а потім – із всього Ірану. Винятком повинні стати Абадан, де залишались англійські війська, і зони на північному-сході і північному-заході країни, де залишились радянські війська. За цим повинен був послідувати повний вивід військ зі всього Ірану. Але троє союзників домовились тільки у відношенні до Тегерану. Ситуація поступово переходила до гострого протистояння вчорашніх союзників.

Північний Іран керівництвом СРСР був віднесений до сфер радянських національних інтересів. Відділ зовнішньої політики ЦК ВКП(б) активно підключився до реалізації економічних і політичних планів СРСР що оформилися до кінця війни у відношенні Ірану. Радянським керівництвом, з урахуванням зберігаючої воєнної присутності, була зроблена ставка на підтримку національно-визвольного руху в Північному Ірані, що мав глибокі історичні коріння. Тут, в Іранському Азербайджані, де проживало 4,5 млн. азербайджанців були особливо всі біди Ірану – голод, неграмотність, безробіття. Однак всі спроби азербайджанців виступити за свої права жорстко подавлялись місцевою владою. Центральна влада не рахувалась теж з потребами цієї провінції, вивозячи з неї сільськогосподарську продукцію. Азербайджанці не могли розвивати своєї культури: їм було заборонено мати школи з викладанням на рідній мові, видавати книги, газети. Все діловодство велось на перській мові, яку більшість населення не знала.

З закінченням війни ситуація тільки погіршилась. Жандармерія і армія фактично приступили в Іранському Азербайджані до розгрому профспілок, редакцій прогресивних газет, до розгону мітингів і демонстрацій [3, с. 362].

В кінці серпня 1945 р. озброєні загони народної партії Ірану (партія Туде) зробили спробу оволодіти Тебрізом – столицею Іранського Азербайджану, де дислокувався і штаб радянських окупаційних сил. При підтримці радянських військ повстанці захопили ряд урядових будівель, після чого керівництвом партії був виданий маніфест з вимогою надати іранському Азербайджану адміністративну і культурну автономію. Спроби іранського уряду подавити повстання направивши в Тебріз жандармські підрозділи закінчився тим, що вони не були допущені в радянську зону окупації. Проте в кінці вересня 1945 р. функціонери партії Туде дали згоду покинути захоплені урядові будівлі.

Ще 6 вересня 1945 р. в Іранському Азербайджані була створена демократична партія (ДП), в яку влилася партія Туде і робочі союзи Азербайджану. Основними вимогами Демократичної партії були національна і культурна автономія в межах Ірану і введення в офіційне користування азербайджанської мови.

Москва активно підтримала Демократичну партію, програма якої найбільш повно відповідала її теперішнім інтересам. Ядро цієї партії складали колишні комуністи.

На випадок отримання автономії Іранським Азербайджаном, етнічні зв’язки з Радянським Азербайджаном, та політичний вплив СРСР в Ірані і на всьому Середньому Сході міг би значно посилитись.

16 листопада 1945 р. при підтримці радянських військ збройні формування Демократичної партії підняли повстання, висунувши в якості головної вимоги, надання іранському Азербайджану автономії. Спроби іранського уряду подавити постання за допомогою військ закінчилося їх зупиненням радянськими військами.

19 листопада іранські війська кількістю до 1,5 тис. чоловік, що були направлені знов, були фактично блоковані радянським гарнізоном в Казвіні. При сприянні радянської сторони в Іранському Азербайджані були створені загони народного ополчення , які перекрили всі дороги, що зв'язували Іран з провінцією.

21 листопада в Тебризі на засіданні Всенародних зборів Азербайджану, було прийнято Декларацію, яка адресована меджлісу, уряду і шаху, з вимогою надати Іранському Азербайджану автономії в складі Ірану з власним урядом і національним парламентом. В Іранському Азербайджані відбулися вибори в меджліс і 12 грудня 1945 р. відбулося перше його засідання, де лідер Демократичної партії Пишеварі очолив уряд і почав соціалістичні перетворення.

Розпорядження уряду Пишеварі, не підкріплені рішенням центральної державної влади, викликали жорстокі та криваві зіткнення у окремих населених пунктах Ірану. Незабаром дії Демократичної партії Іранського Азербайджану, фактично направлені на розподіл країни, підняли проти неї, як і проти Москви, основні політичні сили Ірану. Але на території Іранського Азербайджану знаходились радянські війська, які не дозволяли іранському уряду ввід в північні райони країни в додаток вже знаходившимся там регулярним іранським військовим частинам і жандармерії ще додаткових урядових військ. В результаті радянсько-іранські відносини стали ще гіршими.

Тегеран вимагав виводу радянських військ, але Москва заявляла, що перекидання Тегераном нових урядових підрозділів в район конфлікту лише посилить безпорядки і може привести до кровопролиття, проте радянський уряд вводить "в Іран ще додатково війська для посилення охорони порядку і забезпечення безпеки своїх кордонів" [10, с. 61].

Однак до прямого збройного протистояння між радянськими та іранськими військами справа не дійшла. В СРСР ураховували, що все це могло перерости у воєнне зіткнення з США та Англією.

Тегеран хотів винести своє питання на грудневу 1945 р. Московську нараду міністрів закордонних справ, але радянські співробітники з Народного комісаріату іноземних справ були згодні включити в неї іранську проблему лише при умові розгляду питання про вивід англійських військ з Греції і американських – з Китаю. Для західних столиць такий підхід був однозначно неприйнятним. Тоді Іранський уряд виніс питання про вивід радянських військ в ООН, сподіваючись і на допомогу США.

У Вашингтоні взагалі події в Ірані і Туреччині однозначно тлумачили як спробу СРСР зламати останній бар'єр і піти на південь – до Індії та інших колоній Англії, які остання вже не в змозі була захищати. І для цього у американців були всі підстави, тому що в першу чергу це зробив Радянський Союз ще на Постдамській конференції, пред'явивши територіальні претензії до Туреччини та внісши пропозицію про спільну оборону чорноморських проток, запропонувавши розмістити радянські війська на Босфорі і Дарданелах [12, с.91].

Розуміючи вразливість своєї позиції, Москва робила всі зусилля, щоб уникнути публічного обговорення іранського питання. 19 січня 1946 р., на засіданні Генеральної Асамблеї ООН, що пройшла в Лондоні, коли іранське керівництво передало лист про розслідування фактів "втручання СРСР у внутрішні справи Ірану" радянська дипломатія отримала вказівки "повернути" іранське

питання в русло двосторонніх відносин. Хоча в наступних перемовах Москва продовжувала настоювати на своїй пропозиції 1944 р., про надання СРСР нафтових концесій в Північному Ірані. В свою чергу досягнення стабілізації в Іранському Азербайджані і як наслідок – вивід радянських військ Кремль напряму ув'язував з необхідністю перемов Тегерану з азербайджанськими лідерами.

Тим часом політико-дипломатична ситуація навколо Ірану складалась явно не на користь Москви. До 1 січня 1946 р. Іран покинули американці, англійці збиралися це зробити до 2 березня.

Радянський Союз через ТАРС повідомив, що готовий до 2 березня почати виводити свої війська з "відносно спокійних" північних районів Ірану [5, с. 321].

4 і 5 березня 1946 р. радянські танкові колони почали рух у трьох напрямках: до кордонів з Туреччиною і Іраком, а також до Тегерану. Ці заходи зустріли жорстоку реакцію не тільки Ірану, але провідних столиць. Уряд Ірану 18 березня 1946 р. в гострій формі поставив перед Радою Безпеки питання про негайну евакуацію всіх радянських військ. Москва робила спроби відкласти проведення засідання Ради Безпеки хоча б до 1 квітня. Коли це не вдалось, рядянський представник А. Громико покинув засідання ради. Тиск Москви на Іран ні до чого не приводив. Західні країни зайняли жорстку позицію, а суспільна думка була негативною. Це змусило Кремль піти на поступки і 24 березня Москва повідомила, що радянські війська будуть виведені з Ірану протягом 5-6 тижнів.

В рамках досягнутого компромісу Тегеран дав згоду тільки на створення змішаної радянсько-іранської нафтової угоди.

Щодо Іранського Азербайджану Тегераном були висловлені формальні наміри урегулювати взаємні відносини з національним урядом цієї провінції. Хоча іранський уряд наполягав, щоб офіційною мовою там була перська, а не азербайджанська, він дозволив вести діловодство на двох мовах, обіцяв свободу діяльності суспільних і профспілкових організацій, не застосовувати репресій у відношенні населення і лідерів національно-визвольного руху, погоджувався збільшити представництво Іранського Азербайджану в меджлісі пропорційно чисельності населення провінції.

У травні 1946 р. евакуація радянських військ та майна з території Ірану була повністю завершена [12, с. 50].

Відразу іранський уряд забув всі раніше досягнуті домовленості з Москвою. Вже 21 листопада уряд вводить у всі провінції, включаючи Іранський Азербайджан, війська. 11 грудня 1946 р. після вводу військ в Іранському Азербайджані національно-демократичний рух був жорстоко подавлений як і в Іранському Курдістані. Новий склад меджліса відмовився ратифікувати радянсько-іранську угоду про спільне нафтове товариство.

В Москві були розлючені, і у відповідь зробили ставку на іранських курдів, організувавши бази підготовки бойовиків на території радянського Азербайджану. Головна їх ціль полягала у розпалюванні повстання на території Іранського Курдистану.

У 1947 р. озброєні загони курдів чисельністю до 2 тис. чоловік під командуванням мулли М.Барзані перейшли кордон з Іраном і вступили у бій з шахськими військами на території Іранського Азербайджану, однак відійшли під уда-

рами регулярних іранських частин. Барзані наполягав на формуванні курдських бойових формувань, але реалізувати цей план не вдалося. Курдів готували і націлювали на проведення диверсійних операцій на Близькому Сході, в тому числі виведення з ладу нафтопроводів на території Іраку, Ірану і Сирії у випадку виникнення воєнних дій чи прямої загрози ядерного нападу на СРСР. Проте створити Курдську державу не поспішали ні СРСР, ні США, ні Англія [3, с. 404].

Таким чином, підтримка Радянським Союзом опозиційного етнополітичного руху в Ірані привела до виникнення радянсько-іранської кризи 1945-1946 рр.

В радянсько-іранській кризі 1945-1946 рр. СРСР в якості приводу для потайного втручання робив спробу використати іредентистську (воз'єднальну) проблему. Однак азербайджанський іредентизм в Ірані як національний рух знаходився на низькому рівні.

Це був випадок, коли навіть фактор присутності радянських Збройних сил не став головним для вирішення кризи на користь СРСР.

В цілому наслідки "іранської кризи" далеко вийшли за регіональні рамки. Події навколо Ірану вплинули на становлення тих компонентів післявоєнної системи міжнародних відносин, які склали основу політики "холодної війни".

Українському керівництву, враховуючи важкий політичний, економічний та соціальний стан в державі, при спробі поділити країну, треба спиратися на міжнародну спільноту, органи безпеки ООН, Євросоюзу та ін. організації, вести виважену політику в середині держави, пам'ятаючи про кризи.

ДЖЕРЕЛА

1. Бадах Ю.Г. "Холодна війна" та її виміри. / Ю.Г. Бадах. – К.:КНТЕУ, 2009. – 457 с.
2. Доронина Н.И. Международный конфликт. / Н.И. Доронина. – М. : МО, 1991. – 242 с.
3. Дюрозель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів: пер. з фр. / Ж.Б. Дюрозель – К.: 2005. Основи, – 903 с.
4. Зорин Л.Н. Особое задание. / Л.Н. Зорин. – М.: Политиздат, 1987. – 372 с.
5. История внешей политики СССР 1917-1980. т.2. / Под. ред. А.А. Громыко, Б.Н. Пономарева. – М. : Наука 1981. – 419 с.
6. Лавренов С. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах. / С. Лавренов, И. Попов – М.: Астрель 2003. – 778 с.
7. Магочій П.Р. Історія України. / П.Р. Магочій. – К. : Критика 2007. – 640 с.
8. Mohammed Reza Pahlavi, Shahanshah of Irak? Mission of my Country. – London., 1974. – 374 с.
9. Chubin Sh. and Zabin S. The Foreion Relations of Iran: A. Developina state in a zone of Great-Power Conflict. Berkley and Los Angeles: University of Califonia Press., 1974. – 312 с.
10. Советская внешняя политика в ретроспективе. – М.: Наука 1993. – 318 с.
11. Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. т. 2. – М.: Политиздат 1983. – 349 с.
12. Wezch A. Russia at war 1941-1945. – London: Pan Books, 1964. – 496 с.